

שם ה' המפורש - מהותו, ועניינו במקדש וביום הכיפורים

- א. שמות ה' כביטוי להנהגת הבורא
- ב. מהות שם ה' המפורש
- ג. אמירת השם המפורש על-ידי הכהנים בבית המקדש
- ד. אופן מסירת השם המפורש
- ה. השימוש בשם המפורש על-ידי הכהן הגדול ביום הכיפורים
- ו. אנא השם - אנא בשם
- ז. טהרת האויר ביום הכיפורים

א. שמות ה' כביטוי להנהגת הבורא

שליחותו הראשונה של משה רבינו לפרעה הסתיימה לכאורה בכישלון, שהרי לאחר משה רבינו, שבה הוא אומר (שם פס' כב): "לְמָה הִרְעַתָּה לְעַם הַזֶּה לְמָה זֶה שְׁלַחְתָּנִי", עונה לו הקב"ה (שם ו, ג): "וְאֵרָא אֶל אַבְרָהָם אֶל יִצְחָק וְאֶל יַעֲקֹב בְּאֵל שְׁדֵי וְשָׁמִי ה' לֹא נִדְעָתִי לְהֵם". מלשון הפסוק מבואר כי הגילוי לאבות היה בשם א-ל ש-די, ולא בשם הויה. יש לבאר מהו ההבדל בין שני השמות הללו, ומדוע הקב"ה התגלה לאבות דווקא בשם א-ל ש-די ולא בשם הויה? כמו כן: כיצד מהווה תשובה זו ביאור לתמיחה משה על הכבדת עולם של המצרים.

מבאר רש"י לגבי שני השמות הללו, שם א-ל ש-די ושם הויה:

בא-ל ש-די – הבטחתים הבטחות וכולן אמרתי להם אני אל שדי.
ושמי ה' לא נודעתי להם – לא הודעתי אין כתיב כאן, אלא לא נודעתי – לא נכרתי להם במדת אמתית שלי שעליה נקרא שמי ה', נאמן לאמת דברי שהרי הבטחתים ולא קיימתי. (רש"י, שם)

מבואר מדבריו כי שמות הבורא מבטאים את מדרגת הנהגתו. קיים מאפיין להנהגת תקופת האבות, לעומת מדרגת הנהגה של יציאת מצרים, ואפיון זה בא לידי ביטוי בשם ה' אשר מתגלה באותה תקופה. שם הויה (בו נדון לקמן) היה כבר גלוי בתקופת האבות, שהרי הוא נזכר בספר בראשית¹, אולם הוא בא לכלל גילוי בפועל רק בעת יציאת מצרים.

דיון זה סביב גילוי שם הבורא מופיע בתורה עוד קודם לכן, בדו-שיח שמנהל משה רבינו עם הקב"ה בעת מעמד הסנה, שבו הוא שואל לשם ה':

1. ראו בפרשת לך לך (בראשית טו, ז): "אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים".

הִנֵּה אֲנִי כֹּהֵן אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֶמְרָתִי לָהֶם אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם שְׁלַחְנִי אֵלֵיכֶם וְאָמְרוּ
לִי מָה שְׁמוֹ מָה אָמַר אֱלֹהִים. (שמות ג, יג)

על כך אומרים חז"ל במדרש:

אמר רבי אבא בר ממל: אמר ליה הקב"ה למשה: שמי אתה מבקש לידע? לפי מעשי אני נקרא. פעמים שאני נקרא באל שדי, בצבאות, באלהים, בה'. כשאני דן את הבריות אני נקרא אלהים, וכשאני עושה מלחמה ברשעים אני נקרא צבאות, וכשאני תולה על חטאיו של אדם אני נקרא אל שדי, וכשאני מרחם על עולמי אני נקרא ה', שאין ה' אלא מדת רחמים, שנאמר (שמות לד) "ה' ה' אל רחום ותנון" הוי "אהיה אשר אהיה" – אני נקרא לפי מעשי. (שמות רבה ג, ו)²

מבואר מלשון המדרש כי שמות הבורא הינם לפי אופן הנהגתו, כדברי רש"י לעיל. בשיטתו זו הולכים פרשנים נוספים (בביאורם לפס' הנ"ל), כמו הרמב"ן, האבן-עזרא, בעל העקדה ועוד. באופן זה מבוארת התמיהה, שאותה הבאנו בראשית דברינו, בדבר תשובת הקב"ה למשה רבינו על תמיהתו לגבי הכבוד עולם של המצרים. הקב"ה מבאר למשה כי קיים שינוי במדרגת הנהגת העולם, שהתגלה למשה עם מעמד הסנה. גילוי זה היווה גילוי שלב חדש בהנהגת ה' את עמו ועולמו. שינוי זה בא לידי ביטוי כואב בהכבדת עול הנוגשים המצרים על העם, אולם זה היה כחלק מהתוכנית האלקית הכוללת של המעבר לגילוי הנהגת שם הויה בעולם והכנת העולם לגילוי שינוי זה.

ב. מהות שם ה' המפורש

כפי שכבר ראינו לעיל שם הויה הוא הנקרא בשם 'השם המפורש'. לדעת רבי יוסף אלבו (העקרים, ורשה תר"ל, מאמר שני, כח) שם זה נבדל משמות הקודש האחרים בכך שהוא מורה על אמיתות הבורא ללא שיתוף. לכן הוא נקרא "השם המפורש" – אין לו שיתוף עם אף כוח או שם אחר. זו גם דעת רבי יהודה הלוי (הכוזרי, הוצ' אבן שמואל, מאמר ד, א-לא), אשר מוסיף כי לעומת שם הויה הרי ששם אלקים הינו שם כללי המתייחס לכל הבריאה, בעוד שהשם המפורש הוא שמו המיוחד של הבורא אשר בו משתמשים הנביאים.

שמות השם הנוספים, פרט לשם המפורש, מכונים גם בשם כינויים. זו פסיקת הרמב"ם

בנדון:

כל המאבד שם מן השמות הקדושים הטהורים שנקרא בהן הקדוש ברוך הוא, לוקה מן התורה, שהרי הוא אומר בעבודה זרה: "וְאֶפְדָּתֶם אֶת שְׁמֵם ... לֹא תַעֲשֶׂוּן כֵּן לַה' אֱלֹהֵיכֶם". ושבעה שמות הן: השם הנכתב יוד הא ואו הא והוא השם

2. באופן דומה ראו גם מדרש תנחומא שמות, פרק כ.

המפורש, או הנכתב אלף דלת נון יוד, ואל, ואלוה, ואלהים, ואהיה, ושדי, וצבאות. כל המוחק אפילו אות אחת משבעה שמות אלו, לוקה. (הל' יסודי התורה ו, א-ב)

בהתבוננות פנימית יותר מבאר רבינו בחיי את ההבדל בין מהות הגילוי למשה רבינו לעומת האבות, שזהו כאמור ההבדל בין מהות שם הויה לשם א-ל ש-די, בהבחינו בין מדרגת החכמה (לה הוא קורא 'ראשית') ובין מדרגת הנבואה של משה רבינו:

המעלה הזאת הנקראת ראשית³ לא השיגה שום נברא כמו משה רבינו, ולזה העיד בו הכתוב (דברים לג, כא) "וירא ראשית לו"... ומשם זכה לקבל התורה, והשגתו זאת לא נודעה לו בנבואה רק מצד הסתכלותו בחכמה, וזהו לשון "וירא" ולא אמר "וידע".

אך המעלה שקראוה חז"ל אספקלריא המאירה והיא מדת הרחמים [=שהוא שם הויה] נודע לו בנבואה, מה שאין כן באבות העולם ושאר הנביאים כולן שידעו ה' יתברך מתוך גילוי שכינה שנגלית להם בנבואה אבל השם המיוחד לא נודע להם בנבואה... קרא המעלה הזאת שמתוכה נתנבא משה אספקלריא המאירה והיא המדה שבה יעשו נסים מפורסמים מחודשים ביצירה, ואספקלריא של א-ל ש-די אשר בה יעשו נסים נסתרים קרא אספקלריא שאינה מאירה והיא השגת האבות. (רבנו בחיי, שמות ו, ג)

מבואר לדבריו כי מדרגת משה, שהיא המכונה בפי חז"ל (יבמות מט ע"ב) כמדרגת השגה של 'אספקלריא המאירה'⁴, עניינה הנהגת הבורא במדרגה שלמעלה מן הטבע, היא מדרגת ההנהגה הניסית. זאת לעומת הנהגת האבות בשם ש-די, שהיא הנהגת הטבע, שמהותה היא ניסים המופיעים בתוך טבע העולם באופן נסתר. נציין כי בספרות הזוהר והקבלה שם הויה משמש כבסיס להתבוננות בהנהגת ה' את הבריאה דרך מערכת הספירות.⁵

מתוך תובנת מהותו המיוחדת של שם הויה נתבונן לקמן בהלכות הנהגות בו בבית המקדש ולאחר החורבן.

ג. אמירת השם המפורש על-ידי הכוהנים בבית המקדש

מבואר במשנה במסכת סוטה (ז, ו) העוסקת בברכת הכוהנים כי בבית המקדש הכוהנים היו הוגים בברכת כוהנים את שם ה' המפורש ככתבו, אולם מחוץ למקדש קיים איסור על הגיית השם המפורש. כך נאמר שם: "במקדש אומר את השם ככתבו ובמדינה בכינויו". לגבי

3. היא מדרגת ההשגה, החכמה.

4. וביאר על כך הרמב"ם בפירוש המשנה (כלים ל, ב): "ואמר על צד המשל בהשגת מרע"ה לאלהות שהוא השיג הבורא ית' על תכלית מה שאפשר האדם מאשר הוא בחומר ההשגה ששיגהו".

5. ראו בשערי אורה לר"י גיקטלייא, ירושלים תש"ך, ביאור נרחב במהותם הפנימית של שמות ה'.

זהות השם מבאר שם רש"י (סוטה לז ע"ב): "ככתבו - ביו"ד ה", בכינויו - באל"ף דל"ת".
דהיינו: שם הויה בן ארבע אותיות הוא השם ככתבו ואילו שם אדנות הינו כינויו.

בגמרא שם קיימים שני לימודים לכך ששם ה' נאמר ככתבו רק במקדש:

הראשון הוא בריתא הלומדת מלשון הפסוק (במדבר ו, כז) המופיע בסוף ברכת כוהנים: "וְשָׁמוּ אֶת שְׁמֵי עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֲנִי אֶבְרַכְכֶם". דהיינו: הכוהנים הם ש"שמים" את שם ה' על ראש בני ישראל.

לימוד שני הוא דברי רבי יאשיה הלומד זאת מן הפסוק (שמות כ, כא): "בְּכֹל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֶזְכִּיר אֶת שְׁמִי אָבוֹא אֵלַיךְ וּבְרַכְתִּיךָ". כך מבאר רש"י בביאורו לפסוק זה:

בכל המקום אשר אזכיר את שמי – אשר אתן לך רשות להזכיר שם המפורש שלי, שם אבוא אליך.

וברכתיך – אשרה שכינתי עליך. מכאן אתה למד שלא ניתן רשות להזכיר שם המפורש אלא במקום שהשכינה באה שם וזהו בית הבחירה, שם ניתן רשות לכהנים להזכיר שם המפורש בנשיאת כפים לברך את העם.

יש להדגיש כי רבי יאשיה לא חולק על כך שאזכרת שם ה' הינה דווקא בברכת כוהנים, שהיא ברכה מן התורה. אולם מחוץ למקדש הזכירו גם בברכת כוהנים את השם בלשון אדנות, כדרך שאנו מזכירים אותו כיום בתפילה ובברכות.

לפי המבואר בגמרא אזכרת השם המפורש במקדש התקיימה עד סוף ימי שמעון הצדיק, בתקופת הבית השני. כך נאמר בגמרא בנדון (יומא לט ע"ב): "חלה (שמעון הצדיק) שבעת ימים ומת, נמנעו אחיו הכהנים מלברך בשם". מבאר רש"י: "שלא היו כדאי". נציין את דברי ה'בן איש חי', בספרו 'בן יהוידע' (ד"ה זקן), שביאר בדברי רש"י שהכוהנים הרגישו שאינם ראויים לברך בשם אחרי שהסתלק אדם כה גדול מהם. תירוץ נוסף: כיוון שלאחר הסתלקותו הם היו שרויים בעצבות, ואת שם ה' המפורש ניתן להזכיר רק מתוך שמחה.⁶

בעלי התוספות ביארו באופן שונה.⁷ לדבריהם הזכרת השם המפורש במקדש היא מפני השראת השכינה שבו, כפי שראינו לעיל מלשון הפסוק "בְּכֹל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֶזְכִּיר אֶת שְׁמִי אָבוֹא אֵלַיךְ וּבְרַכְתִּיךָ", ומכיוון שלאחר מות שמעון הצדיק פסק גילוי השכינה הרי שהפסיקו לברך בשם המפורש.

אולם הרמב"ם (תפילה ונ"כ יד, י) ביאר בנדון כי נמנעו מאזכור שם ה' לאחר מות שמעון הצדיק כדי שאדם שאינו הגון לא יוכל ללמוד אותו. לתוספות רי"ד (ד"ה נמנעו, תירוץ שני) תירוץ מעניין, לפיו הם נמנעו מלהזכיר שם בן מ"ב אותיות אולם שם בן ארבע

6. הוא מוסיף שם כי לפי ביאור זה יש לומר כי לאחר שחלפו ימי הצער הם חזרו לברך בשם המפורש.

7. סוטה לח, ע"א ד"ה הרי.

אותיות המשיכו להזכיר.⁸ מלשון תירוצו מבואר כי השם המפורש אינו שם הוי' בן ארבע אותיות, ויש אכן לעיין באיזה שם מדובר (בכך נעסוק בע"ה לקמן).

כך מתוארת בירושלמי הבלעת השם המפורש במקדש:

הקרובים היו נופלין על פניהן, הרחוקים היו אומרים בשכמל"ו. אלו ואלו לא היו זזים משם עד שהוא מתעלם מהן, "זה שמי לעולם" – זה שמי לעולם. בראשונה היה אומרו בקול גבוה, משרבו הפרוצין היה אומרו בקול נמוך. א"ר טרפון: עומד הייתי בין אחי הכהנים בשורה, והטיתי אזני כלפי כהן גדול, ושמעתיו מבליעו בנעימת הכהנים. בראשונה הוא נמסר לכל אדם, משרבו הפרוצים לא היה נמסר אלא לכשירים. (ירושלמי, יומא פ"ג ה"ז)

כמה מהראשונים סוברים ששם זה הוא שם הוייה בן ארבע אותיות. כך סובר הרמב"ם (עבודת יוה"כ ב, ו; פיה"מ יומא תחילת פ"ד), וכן הרא"ש (יומא פח סי' יט), הלומד מכך שבגמרא לומדים שצריך להזכיר בוודוי את השם המיוחד בגזירה שווה מעגלה ערופה (יומא לז ע"א). הפסוק שנאמר שם על-ידי הזקנים הוא (דברים כא, ח): "כִּפֹּר לְעַמְךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר פָּדִיתָ ה' וְאֵל תַּתֵּן דָּם נְקִי בְּקֶרֶב עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל וְנִכְפַּר לָהֶם הַדָּם". בפסוק זה מוזכר שם בן ארבע אותיות ומשמע שגם בוודוי הכוהן הגדול יש להזכירו, ומכאן שגם בברכת כוהנים הזכירו את אותו השם.

אולם לדעת רב האי גאון (סי' תרכא) מדובר בשם בן מ"ב אותיות, עליו כותב הטור: "ועדין מצוי הוא בישיבה בקבלה וידוע הוא לחכמים".

בגמרא מובאים שלושה שמות: שם בן ארבע אותיות, שם בן י"ב אותיות ושם בן מ"ב אותיות. זו לשון הגמרא:

אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: שם בן ארבע אותיות חכמים מוסרין אותו לתלמידיהן פעם אחת בשבוע, ואמרי לה פעמים בשבוע... רבי אבינא רמי: כתיב "זה שמי" וכתוב "זה זכרי"⁹? אמר הקדוש ברוך הוא: לא כשאני נכתב אני נקרא, נכתב אני ביו"ד ה"י ונקרא באל"ף דל"ת. תנו רבנן: בראשונה שם בן שתים עשרה אותיות היו מוסרין אותו לכל אדם, משרבו הפריצים היו מוסרים אותו לצנועים שבכהונה והצנועים שבכהונה מבליעים אותו בנעימת אחיהם הכהנים... אמר רב יהודה אמר רב: שם בן ארבעים ושתים אותיות אין מוסרין אותו אלא

8. את עניינו של שם בן מ"ב אותיות נבאר בע"ה לקמן. מקור דבריו הינו בהמשך לשאלתו שהרי הזכרת שם ה' בברכת כוהנים נלמדת מפסוק, ולפיכך הוא חובה. בתירוצו ראשון שם הוא רוצה לומר שאולי זו רשות.
9. כתוב בפסוק (שמות ג, טו): "זה שמי לעולם זה זכרי לדר דר". מדוע פעם אחת נקרא בשם שמי ופעם אחת בשם זכרי?

למי שצנוע ועניו ועומד בחצי ימיו ואינו כועס ואינו משתכר ואינו מעמיד על מדותיו וכל היודעו והזהיר בו והמשמרו בטהרה אהוב למעלה ונחמד למטה ואימתו מוטלת על הבריות ונוחל שני עולמים העולם הזה והעולם הבא. (קידושין ע"א)

מבאר רש"י שם:

לצנועים שבכהונה – לברך בו העם במקדש לאחר עבודת ציבור של תמיד של שחר. מבליעים אותו בנעימת אחיהם הכהנים – אותן שלא היו בקיאים בו ומברכין בשם בן ארבע אותיות כשהיו מושכין את קולם בנעימה היו אלו ממהרים להבליע את השם בן י"ב ולא היה נשמע לרבים מקול נעימות חביריהם בנעימת ביסוס קול שקורין טרוף. שם – בן שתים עשרה ובן ארבעים ושתים לא פירשו לנו.

מבואר אם כן כי בזמן הבית היו שלושה שמות בשימוש, כל אחד במעלה מעל חברו, כאשר לדעת רש"י זהות שם בן י"ב אותיות ושם בן מ"ב אותיות אינה ידועה.

במסכת עבודה זרה (יז ע"ב) מתואר שעל רבי חנינא בן תרדיון נגזרה שריפה, כיוון שהוא היה הוגה את השם באותיותיו. פירש רש"י שם כי מדובר בשם בן מ"ב אותיות, שעליו הוא אומר: "והיה עושה בו מה שהוא חפץ". מבואר אם כן כי שם זה הינו במעלה העליונה מבין שמות השם. גם בעלי התוספות (חגיגה יא ע"ב) מבארים באופן דומה: "במעשה בראשית – פירש ר"ת הוא שם מ"ב אותיות היוצא מבראשית ומפסוק של אחריו"¹⁰. כך מבאר רבינו דוד הנגיד (נכד הרמב"ם): "ספר בראשית התחלתו בי"ת וסופו מ"ם... והוא השם ששמע משה בסיני מפי הגבורה, ועל זה רמז באמרו 'בא מסיני'" (דברים לג, ב).¹¹

בספרי תורת הסוד קיימת התייחסות רחבה לשם בן מ"ב אותיות. בספר תקוני הזוהר נאמר כך:

קם רבי שמעון על רגליו ואמר, רבון עלמין אפתח עיני לאסתכלא בהון לעילא, אבא ב"ם בארבעים ותריין אתוון דשמא מפרש, למנדע כל את ואת על: תיקוניה, בראשית וכו', והארץ היתה תהו ובהו, ואינון אב"ג ית"ץ, קר"ע שט"ן, נג"ד יכ"ש, בט"ר צת"ג, חק"ב טנ"ע, יג"ל פז"ק, שק"ו צי"ת, ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, כל את ואת אית ליה מאמר ואית ליה נתיב... ואינון שבע ספירן כליין בשבע שמהן.

10. ביאור העניין מופיע בספר הפליאה, ד"ה "ועתה צרף שם א-להים וגם היא" עפ"י צירופי שמות הקודש.

11. המילים "בא מסיני" הן ראשי תיבות ב"ם, רמז לשם בן מ"ב אותיות.

... ובגין דא אתמר בה "אל יתהלל חכם בחכמתו" וגומר, "כי אם בזאת" – "בזאת יבא אהרן אל הקדש", דלית רשו לנביא וחכימא למנדע לעילא שום מדע אלא בה, ובגינה אתמר "ומשה עלה אל האלקים", ודוד בגינה אמר "אם אתן שנת לעיני לעפעפי תנומה, עד אמצא מקום לה", איהו שלימו דאדם, שלימו דיחודא, שלימו דשמא קדישא, שלימו דכל ספירה וספירה.
(תיקוני הזוהר, תיקון ד [דף יט])

דהיינו: לפי הנאמר בלשון תקוני הזוהר שם זה רמוז בפסוקי בריאת העולם, בכוח שם זה נכנס אהרן אל הקודש, בכוחו הוא עלה להר סיני, בכוחו מצא דוד את מקום בית מקדשנו והוא גם שלמות הספירות.

לפי המיוחס לרבי נחוניא בן הקנה צירוף האותיות של הפסוקים הבאים הוא המכונה בשם שם מ"ב (אותיות השם הן הממוסגרות):¹²

אָנָּא בְּכַחַּ. גְּרַלְתִּי יְמִינִךָ. תַּתִּיר צְרוּרָה. (אב"ג ית"ן)
קָבַל רֵנַת עַמֶּךָ. שְׁגַבְנוּ טְהַרְנוּ נוֹרָא. (קר"ע שט"ן)
נָא גְבוּר. דוֹרְשֵׁי יַחֲוּדְךָ. כְּכַבַּת שְׁמֶרֶם. (נג"ד יכ"ש)
בְּרַכְּם טְהַרְם. רַחֲמֵי צְדָקָתְךָ. תְּמִיד גְּמֶלֶם. (בט"ר צת"ג)
חֲסִין קְדוּשָׁ. בְּרוּב טוֹבְךָ. נְהַל עֲדָתְךָ. (חק"ב טנ"ע)
יַחֲוּד גְּאָה. לְעַמֶּךָ פְּנֵה. זוֹכְרֵי קְדוּשָׁתְךָ. (יג"ל פז"ק)
שׁוֹעֲתָנוּ קָבַל. וְשָׁמַע צַעֲקָתָנוּ. יוֹדֵעַ תַּעֲלוּמוֹת. (שק"ר צי"ת).

לפי המבואר בספרי המקובלים יש יותר משם מ"ב אחד, אלא ישנם כמה סוגים שעניינם הוא עליית הנשמה מעולם לעולם.¹³

ד. אופן מסירת השם המפורש

בפרקי דרבי אליעזר מבואר שמשה רבינו הוא שקיבל את השם המפורש במעמד הסנה:

אמר משה לפני הקב"ה: רבון כל העולמים הודיעני נא את שמך הגדול והקדוש שאקרא בשמך הגדול והקדוש ותענני. והודיעו, שנאמר (שמות ג, יד): "ויאמר

12. כך משמע מדברי שו"ת הרשב"א חלק א, סימן רכ.

13. כך מסכם זאת הבן איש חי בספר לשון חכמים: "שם מ"ב היוצא ממ"ב אותיות ראשונות של מעשה בראשית ממנו יוצא אב"ג ית"ן וכו' שם זה מעלה את הנפש מעשיה ליצירה. שם נוסף הוא אה"ה יהו"ה שהוא גימ' מ"ב והוא מעלה את הרוח מיצירה לבריאה, וכן יש שם מ"ב שהוא ד' אותיות שם הו"ה ב"ה ועם י' אותיות המילוי ועם כ"ח אותיות מילוי דמילוי סה"כ מ"ב אותיות והוא מעלה את הנשמה מבריאה לאצילות. ביאור צירופי האותיות והשמות של שם מ"ב מבואר באריכות בספר פרדס רימונים לרמ"ק שער כא פרקים יב-יג."

ה' אל משה אהיה אשר אהיה ויאמר עוד אלהים אל משה" וכו'. וראו העליונים שמסר הקב"ה סוד שם המפורש למשה וענו: ברוך אתה ה' חונן הדעת.¹⁴

ראו בפירושו הרד"ל שמביא מאותיות דרבי עקיבא (אותיות ה, ז) שהקב"ה גילה לו את כל השמות של סדרי המרכבה העליונה.

מסתבר, לדברי חז"ל, כי יחידים בכל דור הם שהכירו את השם המפורש. כך נאמר במדרש:

אמר ר"א בר כהנא, שני דורות נשתמשו בשם המפורש. אנשי כנסת הגדולה, ודורו של שמד... ויש אומרים, אף בדורו של צדקיהו היו יודעין בשם המפורש, שנאמר (ירמיה כא, ד) "כה אמר ה' הנני מסב את כלי המלחמה אשר בידכם", וזהו שם המפורש, שהיו יוצאין ולא היו עושין מלחמה ונופלין השונאין לפניהם. וכיון שגרמו העונות וחרב הבית, היו נופלין ביד שונאיהן. רבי איבו ורבנן אמרי, המלאכים היו מקלפין את השם שהיה חקוק עליהן. ורבנן אמרי, מעצמו היה נקלף. וכיון שחרב הבית, התחילו יוצאין למלחמה ונופלין. שנאמר (תהלים לח, ד) "אין מתום בבשרי מפני זעמך". (מדרש תהילים לו, ח)

מבואר אם כן כי היו דורות שבהם שם זה עבר בין יחידים (כפי שראינו לעיל בדברי הגמרא במסכת קדושין).

במדרש קהלת רבה קיים דיון נרחב בסוגיית אזכרת שם ה' המפורש. תחילה מבאר המדרש כי השי"ת העלים מכלל הציבור את השם המפורש, כדי למנוע מהם להשתמש בו למטרות שאינן ראויות. המדרש דורש זאת על הפסוק (קהלת ג, יא) "גַם אֶת הָעֵלִם נָתַן בְּלָבָם", זו לשון המדרש:

א"ר אחווה בריה דר' זירא "העלם" הועלם מהם שם המפורש.¹⁵ ... אמר הקב"ה: ומה אם שעה שהעלמתי מהם שם המפורש הם הורגים בכינוי, אלו נתתי וגליתי להם שם המפורש על אחת כמה וכמה. (קהלת רבה ג, יא)

בהמשך דבריו שם מביא המדרש כמה סיפורים סביב מסירת השם המפורש מפי היחידים שידעו אותו, ואת הזהירות הרבה שהם נקטו. המדרש מביא כמה וכמה תנאים למסירת השם, וזו לשונו:

תנא אין מוסרין את השם לכל אדם, ולא לעומד בחצי ימיו, אלא למי שיצאו רוב שניו.¹⁶ ואין מוסרין אותו אלא מעומד, ואין מוסרין אותו אלא במקום טהור ועל המים. בראשונה היו מוסרין אותו לכל אדם, וכשרבו הפושעים התקינו שלא יהו

14. פרקי דרבי אליעזר, סוף פרק מ.

15. המדרש דורש את המילה עלם הנכתבת בפסוק ללא וא"ו מלשון העלם.

16. כשעבר את גיל 35, כמבואר בשבת פט ע"ב, שאז תשש יצרו והוחזק בכשרות.

מוסרין אותו אלא לצנועים שבכהונה, והצנועין שבכהונה היו מבליעין אותו בתוך נעימת הכהנים. (שם)

אם כן מבואר מלשון המדרש כי הגיע שלב שבו הסתירו שם זה, ודבר זה יתבאר בסעיף הבא.

ה. השימוש בשם המפורש על-ידי הכהן הגדול ביום הכיפורים

בדברי חז"ל מבואר כי ביום הכיפורים הכהן הגדול מזכיר עשר פעמים את שם ה' המפורש. כך נאמר בבריתא:

תנו רבנן: עשר פעמים מזכיר כהן גדול את השם בו ביום: שלשה בוידוי ראשון, ושלשה בוידוי שני, ושלשה בשעיר המשתלח ואחד בגורלות". (יומא לט ע"ב)

הכהן הגדול מתודה שלושה וידויים ביום הכיפורים: שניים על הפר שאותו הוא הביא מממונו: וידוי ראשון על עצמו ועל ביתו - זו אשתו, וידוי שני על אחיו הכהנים, וידוי שלישי על השעיר המשתלח. בכל וידוי הוא מזכיר את שם ה' המפורש שלוש פעמים. זהו נוסח הוידוי (הראשון):

אנא השם, עויתי פשעתי חטאתי לפניך אני וביתי. אנא השם, כפר נא לעונות ולפשעים ולחטאים, שעויתי ושפשעתי ושחטאתי לפניך אני וביתי, ככתוב בתורת משה עבדך, (ויקרא טז, ל): "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני השם תטהרו". (יומא ג, ח)

האזכור הרביעי של שם ה' הינו לאחר ההגדרה בין השעירים כשהוא מניח את הגורל לה' על ראש השעיר לה' ואומר "לה' חטאת". כפי המבואר לעיל לאחר תקופתו של שמעון הצדיק רק הכהנים הגדולים השתמשו בשם המפורש, ובהמשך גם שם זה הם הבליעו בנעימה. יש לומר כי יש עניין מיוחד, מבחינת הטהרה של כלל ישראל, בכך שהכהן הגדול יזכיר דווקא ביום הכיפורים את שם ה' המפורש.

ניתן להבין עניין זה על-פי דברי רבינו בחיי:

... וכשהיה כהן גדול מתודה ביום הכפורים היה אומר הכתוב הזה [=לפני ה' תטהרו] בתפילתו, והשם שהיה מזכיר בכתוב הזה הוא שם בן מ"ב, ולכך אנו אומרים בתפילתנו ביום הכפורים 'לפני ה' תטהרו', כלומר לפני שם בן מ"ב, וכן דעת מורי הר' שלמה, וכן עיקר. כי יום הכפורים יום רחמים בדין, והשם הזה

שבע תיבות, כל תיבה ותיבה בת ששה אותיות, הששה תיבות מדת רחמים והשביעית מדת הדין, וכהן גדול היה צריך להתחנן אל הדיין.¹⁷
(רבנו בחיי, ויקרא טז, ל)

מבואר מדבריו כי עיקר הטהרה ביום הכיפורים מקורה מגילוי שם ה' הגדול אשר מתגלה ביום זה, הוא שם בן מ"ב אותיות. זו הבחינה של "לפני ה'" – גילוי שיונק משורשו ממדרגת הגילוי של קודש-הקודשים. יתכן שדבר זה רמוז בדברי השפת-אמת הבאים:

"וסור מרע בינה" הוא בחי' יוכ"פ, "לפני ה' תטהרו". ועיקר ביוהכ"פ להיות נעשין סור מרע שכל ימי השנה אין יכולין מכח לכלוך החטאים ועונות, ועתה שיום כפרה הוא צריך לשוב בתשובה להיות סור מרע וזוכין לבינה. כי יש נ' שערי בינה וביוהכ"פ נפתח שער הנ' והוא שבת העליון מכל שבתות השנה, ולכן כתיב "ועניתם" כדי להתקרב לבחי' עוה"ב שאין בו אכילה ושתי'. והנה בכל שבת כתיב ביני ובין בני" [אות הוא] ובזוה"ק ויקהל איתא כי רוח עליון היורד בשבת נהנה מעונג שבת ע"ש פי' ושמרו בני ישראל את השבת. וכאן כתיב "ועניתם את נפשותיכם" הוא ג"כ ע"י הרוח שבו יש התקשרות ביני ובין בני ישראל. וכמו שבני" מענגין השבת לשם שמים כענין ישמח ישראל בעושיו. כן עתה מעלה הרוח את נפשות בני" להיות להם אחיזה בחלק העליון שאין בו אכילה ושתי'...

וגם בכל שבת אמרו חז"ל שהוא מעין עוה"ב ויוהכ"פ הוא שורש כל השבתות, לכן הוא יום אחד בשנה. ובנפש כל עבודות יוהכ"פ אין כשרים רק בכ"ג שהוא אחד המיוחד מכל בני", ובמקום מיוחד בקדשי קדשים שהוא בשורש העליון למעלה מן הטבע. (שפת אמת, שנת תרנ"ג, הוצ' מרכז שפירא עמ' 88-89)

דהיינו: ביום הכיפורים, יום שבת שבתון, יש גילוי ממדרגת שער הנ', מדרגת קודש-הקודשים. מדרגה זו, של כניסה לפני ולפנים, מאירה את בחינת "לפני ה' תטהרו" – טהרה אשר יסודה בשורש ההויה.

לאור דבריו יתכן לומר כי היו שלוש מדרגות בשימוש בשם המפורש: הכוהנים היו משתמשים בימי החול בשם בן ד' אותיות, בימי השבת בשם בן י"ב ואילו ביום הכיפורים בשם בן מ"ב.¹⁸

17. בהמשך דבריו שם הוא מבאר כי העולם נברא בשם בן מ"ב אותיות והוא מבאר רמז נפלא בנדון, עיי"ש בדבריו.

18. ראו דברי מהר"י קורקוס בהלכות עבודת יום הכיפורים ב, ו המבאר כי כל השמות היו נכללים בשם בן ד' אותיות שהוא שורשם: "ושם בן ארבע יתד ועמוד שהכל תלוי בו ונמשך ממנו".

בעניין זה נזכיר את המובא בשם האריז"ל (פע"ח, שער יוה"כ, פרק ב) כי הכוהן הגדול לא היה מזכיר את שם ה' אלא השם היה יוצא מעצמו מפיו. ראו גם דברי בעל תפארת-ישראל (יומא ו, ב): "שהוא יוצא - שיצא מעצמו, דשכינה מדברת מתוך גרונו היום".¹⁹

באופן זה מבאר באופן נפלא בעל 'צרור המור' בביאורו לשמות כ, כא:

...ואמר "אזכיר" [=בכל מקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך וברכתך], ולא 'תזכיר'.²⁰ הרצון אצלי, כי הש"י הוא המזכיר את ה' ולא הכהן. כי אע"פ שהכהן היה מזכיר את ה' במקדש, השם היה מזכיר ומוריד שפע האותיות ונותנם בפיו של כהן גדול, ואז היה הכה"ג גומר ומזכיר, ולא באופן אחר. וז"ש בירושלמי, מאי "קול רם" (דברים כז, יד),²¹ בקולו של רם, מלמד שהיה הקב"ה משתף שמו עם הכהנים (ירו' סוטה ז, ב). כלומר: שהיה משים הדברים בפיהם, כענין מה שאמר במשה: "והאלהים יעננו בקול", ונותן הקול בפיו.

וזה תמצא מפורש בתפלת יוה"כ, שאמר "והכהנים והעם כשהיו שומעים את שם המפורש יוצא מפי כ"ג". לא אמר "מוצא" אלא "יוצא", כאלו הוא מעצמו יצא בלי מוצא. ויותר ברור באומרו "אף הוא היה מתכוין לגמור את ה' כנגד המברכים", לא אמר "להזכיר" או "לומר את ה'", אלא "לגמור", כי ה' היה משים הדברים בפיו והוא היה גומר. כי השפע היה נשפע מהשם בפיו של כ"ג בהזכירו את השם, וכשהכהן רואה את הדברים בפיו היה גומר להוציא את [שם] ה'.

ולכן אמר בכאן "בכל מקום אשר אזכיר את שמי", כי אני הוא המזכיר את שמי ונותנו בפיו של כהן גדול לגמרו. וזהו "קול רם", בקולו של רם. וזהו "לגמור את ה'". וכן מצאתי בזהר בפרשת אחרי מות, כי השם היה מסדר השם בפיו של כ"ג ביום הכפורים, יעויין שם. וזהו כפתור ופרח.

מבואר בהמשך לדברינו לעיל כי ביום זה קיים הגילוי העליון, ממדרגת "לפני ה'", הרי שהכוהן הגדול זכה גם לגילוי בחינת הדיבור. קודש הקודשים נקרא בשם דביר, על-שם הדיבור, וכשם שהכוהן הגדול יכל לזכות בתקופת הבית הראשון להשתמש בחושן כאורים ותומים הרי שביום הכיפורים הוא זכה לגילוי עליון שבו הוא זכה ששם מ"ב הקדוש יצא מפיו מאליו.

ו. אנה השם - אנה בשם

במשנה נאמר כי וידוי הכוהן הגדול היה:

19. ראו גם בשל"ה פרשת יתרו סוף 'תורה אור' באופן דומה.

20. משמעות הפסוק היא שה' הוא המזכיר ולא האדם.

21. מדובר בברכות והקללות על הר גריזים והר עיבל. הפסוק שם הוא: "וענו הלויים ואמרו אל כל איש ישראל קול רם".

אנא השם, עויתי פשעתי חטאתי לפניך אני וביתי. אנא השם, כפר נא לעונות ולפשעים ולחטאים, שעויתי ופשעתי ושחטאתי לפניך אני וביתי...".
(יומא ג, ח)

מבאר התוס' - יו"ט שם כי הן באמירה הראשונה והן בשנייה הכוהן הגדול אומר "אנא השם".
אולם במשנה המתארת את וידוי הכוהן הגדול על השעיר המשתלח נאמר:

כך היה אומר, אנא השם, עונו פשעו חטאו לפניך עמך בית ישראל. אנא בשם,
כפר נא לעונות ולפשעים ולחטאים...".
(יומא ו, ב)

דהיינו: באזכור השני של שם השם נאמר "בשם" ולא "השם" כפי שנאמר באזכור הראשון.
בטור ובב"י (סי' תרכא) מובא שבשלושת הווידוים הנוסח הוא "אנא השם" בראשון ו"אנא
בשם" בשני. כך מובא גם בירושלמי (יומא פ"ג ה"ז) בשם רבי חגי.²²

ביישוב הדברים אומר התוס' - יו"ט (יומא ו, ב) דבר מעניין:

ונראה לי דבראשונה כשמתחיל צריך שיאמר בה"א הקריאה, שקורא להשם ית'
בשמו כדי שיתודה לפניו. ובשניה שמבקש הכפרה אומר 'בשם', רצונו לומר
שבשם הזה יכפר כי הוא המקור לכל השמות, וכדברי הרא"ש שהוא שם בן ד'.

דהיינו: השם הראשון הינו שם בן מ"ב, ואילו השני בן ד' אותיות.

סברה מעניינת מובאת בספר 'כח התשובה' (רמ"ל שחור, ירושלים תשמ"ג עמ' סב)
לפיה הכוהן הגדול היה אומר את הנוסח "אנא השם", ורק לאחריו את שם ה'. כך הוא מתרץ
כיצד יתכן שהכוהן הגדול הזכיר את השם המפורש בלא להקדים שתי תיבות, שכן לדברי
חז"ל (חולין צא ע"ב): "אין ישראל מזכירין את השם אלא לאחר ב' תיבות".

ז. טהרת האוויר ביום הכיפורים

בהמשך לכך יש לעיין בהמשך דברי רבינו בחיי המובאים לעיל:

וכך אמרו חכמי המרכבה: אין שמותיו של הקב"ה נקראין בקדושה אלא מתוך
מורשי לבו של אדם. והכוונה להם לומר שאילו יוצאים בשפתיו הנה הם
מתפשטין באויר והאויר בא לידי טומאה ונמצא שם שמים מתחלל, ולפיכך היה
הכהן מבליע, היה מתחיל להזכירו בהוצאת שפתים ואחר כך משלימו בבליעתו.

כלומר: מבואר מדבריו כי כשאדם מדבר האותיות שהוא אומר מתפשטות באוויר, ואם
האוויר טמא הרי ששם שמים יכול להתחלל, ולכן רק הכוהן הגדול השתמש בשם זה ורק

22. לאור דבריו סובר הראב"ה שזהו הנוסח הנכון, שכן האמוראים בקיאים בגרסאות.

ביום הכיפורים, ובהמשך כאמור בדבריו אף החלו להבליע שם זה בנעימה כדי שלא ידעו אותו.

לאור דברים אלו לומד בעל ה'בית גנזי' (לרר"מ לוריא, מהד' ירושלים תשס"א, ויקרא ח"ב עמ' תקפט) לימוד מעניין הנוגע לעשרת האזכורים של השם המפורש ביום הכיפורים. כשם שביום הכיפורים יש טהרה של כלל ישראל במדרגת הנפש, בחינת "לפני ה' תטהרו" אותה אנו משיגים מכוח הזאות הדמים והקטרת הקטורת בקדש הקדשים, כך הדבר גם בבחינת הטהרה המיוחדת המתפשטת ביום זה בעולם. זו הבחינה של השעיר המשתלח, עליו נאמר בתורה (ויקרא טז, כב): "וְנִשָּׂא הַשְּׂעִיר עָלָיו אֶת כָּל עֲוֹנוֹתֵם אֶל אֲרֶץ גְּזֵרָה", ועל כך מבאר הש"ך על התורה שאלו הם המקטרגים שנבראו מהעוונות של כלל ישראל. מכאן שהקטורת עניינה לטהר את אוויר העולם מהרושם של החטאים, ואילו השעיר המשתלח מהותו היא לסלק את העוונות של ישראל.

מתוך כך הוא מבאר את עניינו של מזבח הקטורת שניצב בהיכל. הקרבנות תיקנו את מעשה העבירה, את העולם החיצוני, בעוד שתפקיד הקטורת היה לטהר את הטומאה שבאוויר, שזו הבחינה הרוחנית. לכן את הקטורת הקריבו יחד עם קרבן התמיד, מחציתה בבוקר ומחציתה בין הערביים. מתוך כך ניתן גם להסביר מדוע עניינו של מזבח הקטורת מופיע במנותק מיתר כלי המשכן, וזאת בפרשת תצוה, שכן עניינה חלוק מיתר הקרבנות שכן מהותה היא טהרת האויר. אם כן בכל יום זו היתה מהות הקטורת, ואילו ביום הכיפורים הקטורת שהוקטרה בקודש-הקודשים עניינה היה לטהר את העולם מהרשימו שנשאר מדי יום ביומו ואשר לא תוקן בשלמות. לכן הכוהן הגדול חפן לתוך כפות ידיו מתוך שלושת המנים היתרים של הקטורת, הרומזים על שארית התיקון של כל השנה כולה. בנוסף על הקטרת הקטורת, שעניינה סור מרע ותיקון העוונות, הרי שאזכור השם המפורש על-ידי הכוהן הגדול פעל ביום הכיפורים להמשיך קדושה לאוויר העולם, בחינת "וטהרו וקדשו" אשר נזכר בתורה לגבי מזבח הזהב. לכן ביום רגיל היו י"א סממנים (הבחינה הי"א רומזת על ירידת הקדושה לתקן את הטומאה), אולם אזכרת השם המפורש היא עשר פעמים כנגד עשרת מדרגות הקדושה.²³

23. ב'בית גנזי' שם רוצה לומר שכנגד י"א הסממנים יש י"א אזכורים של השם המפורש יחד עם ברכת הכהנים. אולם לאור דברינו אין צורך לומר זאת (ובפרט שבברכת כהנים יש ג' אזכורים של שם ה' ולא רק אחד!).

